

УДК: 159.923.2

СПЕЦИФІКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ САМООЦІНКИ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ, СХИЛЬНИХ ДО АЛКОГОЛЬНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

кандидат психологічних наук, Агулова О. О.

Слов'янський Міський відділ міліції Головного Управління України
Міністерства Внутрішніх справ в Донецькій області

У статті представлені результати емпіричного дослідження, спрямованого на визначення особливостей самооцінки, рівня домагань та їх взаємозв'язку у схильних до алкогольної залежності осіб юнацького віку. Визначено, що серед схильних до алкогольної залежності юнаків переважають особи з високою самооцінкою, яка носить компенсаторний характер, що підтверджується переважним сполученням високої самооцінки з низьким рівнем домагань. Отримані результати можуть бути корисними при розробці психологічних засобів профілактики алкогольного узалежнення у осіб юнацького віку.

Ключові слова: алкогольна залежність, схильність до алкогольної залежності, самооцінка, рівень домагань, юнацький вік.

Агулова О. А. Специфика взаимосвязи самооценки и уровня притязаний у лиц юношеского возраста, склонных к алкогольной зависимости / Славянский Городской отдел милиции Главного Управления Украины Министерства Внутренних дел в Донецкой области, Украина, Славянск

В статье представлены результаты эмпирического исследования, направленного на определение особенностей самооценки, уровня притязаний и их взаимосвязи у склонных к алкогольной зависимости лиц юношеского возраста. Определено, что среди предрасположенных к алкогольной зависимости преобладают лица с высокой самооценкой, которая носит компенсаторный характер, что подтверждается преобладающим сочетанием высокой самооценки с низким уровнем притязаний. Полученные

результаты могут быть полезными при разработке психологических средств профилактики алкогольной зависимости у лиц юношеского возраста.

Ключевые слова: алкогольная зависимость, склонность к алкогольной зависимости, самооценка, уровень притязаний, юношеский возраст.

Agulova O. O. Specificity of the relationship of self-esteem and level of aspiration of young people who are prone to alcohol dependence / Slovyansk municipal police department of Head Department of Ukraine of the Ministry of Internal Affairs in Donetsk region, Ukraine, Slovyansk

The article presents the results of the empirical study that is directed on the characteristics of self-esteem, level of aspiration and their relationship with prone to alcohol addiction of young people. It has been defined that among predisposed to alcohol dependence dominate young people with high self-esteem, which is compensatory in nature, as evidenced by the prevailing combination of high self-esteem with a low level of claims. The results may be useful in the development of psychological prevention of alcohol dependence of young people.

Key words: alcohol addiction, addiction to alcohol addiction, self-esteem, level of aspiration, adolescence.

Вступ.

Вживання алкоголю набуває все більшої поширеності серед населення нашої країни, у тому числі серед підлітків та юнацтва. За даними Центру медичної статистики МОЗ України у 2013 р. під профілактичним наглядом у наркологічних установах (періодичне вживання без ознак залежності) у зв'язку з вживанням алкоголю перебувало 3023 особи у віці до 18 років (2775 осіб у віці 15-17 років, 248 осіб у віці до 14 років). Раннє вживання алкоголю призводить до інтенсивного розвитку алкогольної хвороби, деградації особистості підлітків та юнаків, підриває не тільки фізичне та психологічне здоров'я окремих осіб, але й негативно впливає на розвиток суспільства в цілому.

У сучасних наукових дослідженнях, присвячених проблемі пошуку шляхів підвищення ефективності психологічної допомоги особам, що страждають на алкогольну залежність, зазначається необхідність переносу акценту в комплексному лікуванні алкоголізму з методів біологічної терапії на методи психологічної корекції, реабілітації та терапії, які впливають на стартові чинники до розвитку алкогольної залежності, орієнтуються на модель особистісного зростання [1].

У дослідженні І. П. Лисенко визначені патопсихологічні симптомокомплекси залежності від алкоголю з урахуванням стадій та психопатологічних станів. Так у хворих на алкоголізм І стадії спостерігається: зниження критичності в оцінці наявних і можливих наслідків зловживання при достатній збереженості здатності до здійснення операцій аналізу, синтезу, узагальнення, відволікання; формування надцінного ставлення до вживання алкоголю; поява в мотиваційній сфері нового значущого мотиву алкоголізації, здатного витіснити раніше значущі для хворого мотиви, підвищення його спонукальної та смислоутворювальної сили; зниження почуття емоційного комфорту поза станом алкогольного сп'яніння. У хворих на алкоголізм II стадії виявлялися такі патопсихологічні симптомокомплекси: система заперечень, що спрямована на витіснення із свідомості різних видів шкод, пов'язаних із зловживанням; викривлення спрямованості особистості та мотивації поведінки; формування мотиваційної домінанти, центром якої є мотиви зловживання з витісненням інших мотивів, які раніше були значущими для особистості; недиференційованість емоцій, порушення здатності до емпатії, деградація моральних почуттів; відсутність етапів планування та боротьби мотивів у складній вольовій дії, імпульсивність поведінки; порушення взаємодії між раціональним та емоційним компонентами, формування «мислення за бажанням», зниження критичної оцінки проблем, пов'язаних зі зловживанням при формальній збереженості здатності до здійснення операцій аналізу, синтезу, узагальнення, відволікання, порівняння; порушення самооцінки та самоідентифікації, лабільність самооцінки та її залежність від

психопатологічного стану; втрата сенсу життя без хімічної речовини, відсутність мотивації до змін, відсутність планування майбутнього; порушення комунікації та міжособистісних стосунків, звуження кола спілкування, розрив соціальних зв'язків [1].

Серед особистісних особливостей підлітків, які вживають алкоголь, Н. Є. Завацькою були визначені ініціативність, енергійність, гіперактивність, але, як правило, нецілеспрямована, поверховість і нестійкість інтересів, легкість прийняття рішень, відсутність розбірливості у контактах, некритичне ставлення до своїх промахів і недоліків [2].

Нереалістичність самооцінки і неадекватний рівень домагань у хворих на алкоголізм жінок визначено у дослідженні М. П. Жданової [3]. Сполучення підвищених домагань зі страхом виявитися неспроможними було виявлене у дослідженні клінічних особливостей алкоголізму у молодих жінок з девіантною поведінкою, проведеному С. В. Овчінніковим [4].

Л. В. Клочкова при вивченні самосвідомості хворих на алкоголізм визначила перевагу захисних функцій самооцінки над адаптивними і регулятивними [5].

Необхідність спрямованості на корекцію самооцінки і самоповаги у межах реабілітаційних заходів щодо залежних від алкоголю акцентується у роботі О. М. Грязнова [6].

Таким чином, у дослідженнях багатьох сучасних авторів відзначаються порушення самооцінки та рівня домагань у хворих на алкоголізм. Разом із тим ці особистісні утворення не є ізольованими одне від одного, а виступають у єдності, утворюючи динамічну систему, між компонентами якої здійснюється складна взаємодія, а специфіка цієї взаємодії впливає на розвиток особистості, самосвідомості, процесів саморегуляції поведінки й діяльності [7].

Звідси постає питання визначення особливостей самооцінки і рівня домагань та їх взаємозв'язку у осіб, схильних до алкогольної залежності, що дозволить краще зрозуміти природу внутрішньоособистісних чинників, які сприяють появі та розвитку залежності від алкоголю. Крім того слід зазначити,

що більшість досліджень проблеми алкогольного uzалежнення зосереджені на вивченні психологічних особливостей осіб, які вже хворіють на алкоголізм, що недостатнім чином сприяє розробці заходів профілактики виникнення цієї хвороби серед юнацтва, особливо тієї його частини, яка вже має схильність до такого виду uzалежнення. Розглядаючи поняття схильності до uzалежнення, ми маємо на увазі такий психологічний статус, коли особистість ще не стала адиктивною, але може такою стати у порівнянні з іншими, для кого така небезпека є малоймовірною.

Мета статті полягає у визначенні специфіки самооцінки, рівня домагань та їх взаємозв'язку у схильних до алкогольної залежності представників юнацького віку.

У дослідженні брали участь особи юнацького віку від 18 до 21 року, які були розподілені на експериментальну та контрольну групи, у кожній по 40 досліджуваних. Вибірка була сформована за результатами тестування із використанням методики «Схильність до залежної поведінки» В. Д. Менделевича, яка дає можливість визначити у досліджуваних ознаки тенденції до uzалежнення, ознаки підвищеної схильності та ознаки високої вірогідності виникнення алкогольної чи наркотичної адикції. До експериментальної групи були відібрані досліджувані, в яких за результатами тестування було визначено ознаки високої вірогідності виникнення алкогольної залежності. До контрольної групи увійшли їх ровесники, в яких не було визначено проявів схильності до uzалежнення. Самооцінка і рівень домагань вивчалися за параметром висоти із використанням методик Дембо-Рубінштейн і Ф. Хоппе у варіанті, запропонованому Б. І. Бежанішвілі. Визначення висоти самооцінки і рівня домагань відбувалося із використанням процедури, описаної у роботі Л.В. Бороздіної та О. О. Залученової [8].

Результати вивчення висоти рівня домагань досліджуваних представлені у таблиці 1. Виявилося, що в обох групах переважають досліджувані з середнім за висотою рівнем домагань, але у контрольній групі таких досліджуваних більше. Дещо менша кількість досліджуваних в обох групах характеризуються

низьким рівнем домагань, а високий рівень домагань в обох групах діагностувався у найменшій кількості досліджуваних.

Таблиця 1

Представленість досліджуваних експериментальної та контрольної груп за показником висоти рівня домагань

Висота рівня домагань	Групи досліджуваних			
	Експериментальна		Контрольна	
	кількість	%	кількість	%
Високий	2	5	2	5
Середній	22	55	32	80
Низький	16	40	6	15
Значення χ^2	15,804*		39,81*	

Примітка: * - значущість розходжень на рівні $p=0,001$.

Виходячи з того, що люди, налаштовані на досягнення успіху, характеризуються висуванням реалістичних цілей середньої складності, а ті, в яких переважає мотив запобігання невдачі, навпаки, обирають або занадто легкі, або занадто важкі завдання [9], можна зробити висновок, що серед представників контрольної групи більше осіб, зорієнтованих на успіх, ніж по групі схильних до алкогольної залежності. І навпаки, серед юнаків, схильних до алкогольної залежності, 45% складають особи, у яких переважає мотивація запобігання невдачі, а по контрольній групі такі досліджувані складають 20%.

Результати вивчення висоти самооцінки досліджуваних представлені у таблиці 2.

Дані, наведені у таблиці 2, дають змогу пересвідчитися, що серед представників юнацького віку, схильних до алкогольної адикції, значущо переважають досліджувані з високою самооцінкою, а найменш представленою виявилася низька самооцінка, у той час, як в контрольній групі суттєва більшість досліджуваних характеризується середньою висотою самооцінки, а досліджувані з високою та низькою самооцінкою складають меншість і представлені приблизно однаково.

Отримані нами результати певним чином не узгоджуються з уявленнями, у відповідності до яких однією з причин потягу до алкоголю є низька самооцінка, яка підвищується у стані алкогольного сп'яніння за рахунок скорочення дистанції між ідеальним та реальним «Я» [10]. Але слід зазначити, що визначена нами висота самооцінки не обов'язково відображає її реальний стан, а може бути результатом дії механізмів психологічного захисту.

Таблиця 2

Представленість досліджуваних експериментальної та контрольної групи за показником висоти самооцінки

Висота самооцінки	Групи досліджуваних			
	Експериментальна		Контрольна	
	кількість	%	кількість	%
Висока	24	60	6	15
Середня	10	25	30	75
Низька	6	15	4	10
Значення χ^2	13,404 *		31,408 *	

Примітка: * - значущість розходжень на рівні $p=0,01$, ** - значущість розходжень на рівні $p=0,001$.

На думку Б. С. Братуся, алкоголік досягає бажаного стану високої самооцінки за рахунок ілюзорно-компенсаторної діяльності, яка супроводжує стан алкогольного сп'яніння [11]. Визначити те, наскільки адекватними є самооцінки досліджуваних можливо за допомогою співставлення їх з висотою рівня домагань, який відображає звичний спосіб вибору цілей, передусім їх складності.

За результатами нашого дослідження по групі схильних до алкогольної залежності встановлено, що при високій самооцінці середній рівень домагань спостерігається у 20% випробовуваних і низький рівень домагань у 40% випробовуваних. Середня за висотою самооцінка сполучається лише із середнім за висотою рівнем домагань. Таке сполучення визначене у 25% випробовуваних. При низькій самооцінці високий рівень домагань

спостерігається у 5%, а середній у 10% випробовуваних. Випробовуваних із сполученням високої і середньої самооцінки з високим рівнем домагань, а також середньої і низької самооцінки з низьким рівнем домагань по даній групі досліджуваних визначено не було.

По контрольній групі визначено сполучення високої самооцінки з середнім рівнем домагань у 10% і з низьким рівнем домагань у 5% випробовуваних. Середня самооцінка сполучається із середнім за висотою рівнем домагань у 70%, а з низьким рівнем домагань у 5% досліджуваних. При низькій самооцінці як високий, так і низький рівень домагань спостерігається у 5% досліджуваних, а середній у 10% випробовуваних. Випробовуваних із сполученням високої і середньої самооцінки з високим рівнем домагань, а також низької самооцінки з середнім рівнем домагань по контрольній групі визначено не було.

Рівень домагань нижчий за самооцінку визначений у 60% схильних до алкогольної залежності (у 20% сполучення високої самооцінки з середнім рівнем домагань, у 40% сполучення високої самооцінки з низьким рівнем домагань), а також у 20% представників контрольної групи (у 10% сполучення високої самооцінки з середнім рівнем домагань, у 5% високої самооцінки з низьким рівнем домагань, у 5% середньої самооцінки з низьким рівнем домагань).

Рівень домагань вищий за самооцінку визначений у 15% схильних до алкогольної залежності (у 5% сполучення низької самооцінки з високим рівнем домагань, у 10% сполучення низької самооцінки з середнім рівнем домагань), а також у 5% представників контрольної групи (сполучення низької самооцінки з високим рівнем домагань).

По контрольній групі співпадіння висотних характеристик самооцінки та рівня домагань спостерігається у 75% досліджуваних (у 70% сполучення середньої самооцінки з середнім рівнем домагань і у 5% сполучення низької самооцінки з низьким рівнем домагань). По групі схильних до алкогольної залежності таке співпадіння визначене лише у 25% досліджуваних, у яких середня самооцінка сполучається із середнім рівнем домагань.

Аналіз отриманих результатів показав, що в контрольній групі значно переважають особи, у яких висота самооцінки та рівня домагань співпадають, а у групі схильних до алкогольного uzалежнення, навпаки, особи з розходженням цих показників, причому переважно у варіанті нижчого, порівняно із самооцінкою, рівня домагань.

У роботах дослідників, які займалися проблемою взаємозв'язку самооцінки та рівня домагань зазначається, що відповідність характеристик самооцінки та рівня домагань вказує на здатність індивіда правильно співвідносити свої можливості з дійсністю, свої домагання - з реальними результатами діяльності, тобто на здатність регулювати свою поведінку й діяльність відповідно до оцінки ситуації і себе самого. Наявність такої здатності характеризує збалансовану особистість, що відрізняється прийняттям себе, відносним внутрішнім комфортом. Розбіжність самооцінки та рівня домагань за висотою відображає певні особистісні проблеми. Так більш високий відносно самооцінки рівень домагань відображає невдоволення собою і досягнутим, намір змінити, а іноді зламати становище, що існує. Вибір високих цілей при досить скромній самооцінці часто забарвлений для випробовуваного внутрішнім дискомфортом, відбиває прагнення вийти на інший рівень функціонування. Автори висловлюють думку, що ці високі вибори виявляють прагнення підсилити потенціал самосприйняття. Занижені в порівнянні із самооцінкою домагання не є однозначною ознакою реального падіння самооцінки, а сигналізують про певну обережність, запобігання ризику, оберігання досягнутого. Тут є прийняття (дійсне або ілюзорне), але немає впевненості в цілісності, міцності зайнятої позиції, тим більше, що, як правило, у цих випадках суб'єкти характеризуються високими показниками самооцінки [7; 8].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Експериментальне вивчення висотних характеристик самооцінки та рівня домагань, а також їх співвідношення у осіб юнацького віку, схильних до алкогольного uzалежнення, показало, що значна кількість досліджуваних зі

схильністю до алкогольного uzалежнення мають високу самооцінку, яка не є відображенням реальних можливостей суб'єктів, а являє собою результат захисту особистості від небажаної інформації щодо себе, що підтверджується визначеною у більшості досліджуваних цієї групи специфікою взаємозв'язку висоти самооцінки та рівня домагань. Особи, схильні до алкогольного uzалежнення, у переважній більшості намагаються втримувати комфортну для себе висоту самооцінки за рахунок вибору легких цілей, які гарантовано можуть бути досягнуті, що не дає можливості для реалізації особистісного потенціалу, призводить до глибинного невдоволення собою. Отримані результати можуть бути враховані при розробці психологічних засобів профілактики алкогольного uzалежнення у осіб юнацького віку.

Література:

1. Лисенко І. П. Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків: дис... доктора психол. наук: 19.00.04 / Лисенко Ірина Павлівна. - К., 2003. - 433 с.
2. Завацька Н. Є. Особливості особистісної диференціації uzалежненої поведінки підлітків та її корекція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – К., 2002. – 20 с.
3. Жданова М. П. Порушення здоров'я сім'ї при алкоголізмі у жінок та його психотерапія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія» / М. П. Жданова. - Харків, 2007. - 19 с.
4. Овчинников С. В. Клинические особенности алкоголизма у молодых женщин с девиантным поведением : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. мед. наук: спец. 14.00.18 – «Психиатрия», 14.00.45 – «Наркология» / С. В. Овчинников. – М., 2008. – 25 с.
5. Клочкова Л. В. Клинико-психологические особенности самосознания больных алкоголизмом: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.04 / Клочкова Любовь Валентиновна. - СПб., 1993. - 182 с.

6. Грязнов А. Н. Тerciарная социализация личности больных алкоголизмом и наркоманией: автореф. дис. на соискание уч. степени доктора психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А. Н. Грязнов. - Ярославль, 2008. - 33 с.
7. Меднікова Г. І. Самооцінка та рівень домагань особистості як динамічна система: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Г. І. Меднікова. - Одеса, 2002. - 20 с.
8. Бороздина Л. В. Увеличение индекса тревожности при расхождении уровней самооценки и притязаний / Л. В. Бороздина, Е. А. Залученова // Вопросы психологии. - 1993. - №1. - С. 104-113.
9. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Хайнц Хекхаузен; науч. ред. пер. на рус. яз. Д. А. Леонтьев, Б. М. Величковский. - 2. изд. - СПб.: Питер; М.; СПб.; Нижний Новгород: Смысл, 2003. - 860 с. - (Мастера психологии).
10. Немчин Т. А. Личность и алкоголизм / Т. А. Немчин, С. В. Цицарев. - Л.: ЛГУ, 1989. - 191 с.
11. Братусь Б. С. Психологический характер изменений личности при алкоголизме / Б. С. Братусь. - М.: МГУ, 1974. - 96 с.

References:

1. Lysenko I. P. Dynamika i korektsiya patopsychologichnyh simptomokompleksiv u osib, zaleznyh vid alkogolyu ta narkotyktiv: dys... doktora psyhol. nauk: 19.00.04 / Lysenko Iryna Pavlivna. - K., 2003. - 433 s.
2. Zavats'ka N. E. Osoblyvosti osobystisnoi diferentsiatsii uzalezhenoi povedinky pidlitkiv ta yii korektsiya: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psyhol. nauk : spets. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psykholohiya». - K., 2002. - 20 s.
3. Zhdanova M. P. Porushennya zdorov'ya sim'i pry alkogolizmi u zhinok ta yogo psihoterapiya: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. med. nauk: spets. 19.00.04 «Medychna psykholohiya» / M. P. Zhdanova. - Kharkiv, 2007. - 19 s.

4. Ovchinnikov S. V. Klinicheskie osobennosti alkogolizma u molodyih zhenschin s deviantnyim povedeniem: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni kand. med. nauk: spets. 14.00.18 – «Psihiatriya», 14.00.45 – «Narkologiya» / S. V. Ovchinnikov. – M., 2008. – 25 s.
5. Klochkova L. V. Kliniko-psihologicheskie osobennosti samosoznaniya bolnyih alkogolizmom: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.04 / Klochkova Lyubov Valentinovna. - SPb., 1993. - 182 c.
6. Gryaznov A. N. Tertsyarnaya sotsializatsiya lichnosti bolnyih alkogolizmom i narkomaney: avtoref. dis. na soiskanie uch. stepeni doktora psihol. nauk: spets. 19.00.05 «Sotsialnaya psihologiya» / A. N. Gryaznov. - Yaroslavl, 2008. – 33 s.
7. Mednikova G. I. Samootsinka ta riven' domagan' osobystosti yak dynamichna systema : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. psihol. nauk: spets. 19.00.01 «Zagal'na psihologiya, istoriya psihologii» / G. I. Mednikova. - Odesa, 2002. - 20 s.
8. Borozdina L. V. Uvelichenie indeksa trevozhnosti pri rashozhdenii urovney samootsenki i prityazaniy / L. V. Borozdina, E. A. Zaluchenova // Voprosyi psihologii. – 1993. – №1. – S. 104–113.
9. Hekhauzen H. Motivatsiya i deyatelnost / Haynts Hekhauzen; nauch. red. per. na rus. yaz. D. A. Leont'ev, B. M. Velichkovskiy. - 2. izd. - SPb.: Piter; M.; SPb.; Nizhniy Novgorod: Smyisl, 2003. - 860 s. - (Mastera psihologii).
10. Nemchin T. A. Lichnost i alkogolizm / T. A. Nemchin, S. V. Tsitsarev. – L.: LGU, 1989. – 191 s.
11. Bratus B. S. Psihologicheskiy harakter izmeneniy lichnosti pri alkogolizme / B. S. Bratus. – M.: MGU, 1974. – 96 s.